

*Абабіна Н. В.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри зарубіжної літератури**Одеського національного університету імені І.І. Мечникова**<https://orcid.org/0000-0003-2019-5127>*

РОМАНТИЧНЕ ПЕРЕОРІЄНТУВАННЯ Е.Т.А. ГОФМАНА У КОНТЕКСТІ НЕКЛАСИЧНОГО ХУДОЖНЬОГО ДИСКУРСУ

Анотація. Стаття присвячена творчості німецького романтика Ернста Теодора Амадея Гофмана, яка розглядається у контексті синергетичної формули «біфуркація – флуктуація – атракція», що демонструє рух від хаосу до порядку. Кризова епоха кінця XVIII – початку XIX століть, переповнена протиріччями, була наповнена передчуттям катастрофи, що породжувало трагічне світовідчуття. На тлі руйнування класицизму як упорядкованої системи, тотальної кризи віри в попередні ціннісні орієнтири, протиріччя відбувалися насамперед у внутрішньому світі письменника, душа якого була наділена глибокою чуттєвістю, емоціями, інтуїцією та уявою, – якостями, що допомагали пізнавати нестійкий світ, що стрімко змінювався.

У процесі дослідження виявлено, що Гофману притаманний такий тип самоорганізації, при якому підсистеми поряд з використанням набутого досвіду активно накопичують нову інформацію, націлену на самовдосконалення. При цьому автор враховує як внутрішні, так і зовнішні фактори. Це один з найважливіх шляхів еволюції, який супроводжується численними біфуркаціями – точками, в яких він опинявся і змушений був постійно обирати новий вектор свого шляху. Часом такі вибори кардинально змінювали долю письменника.

Синергетичний дискурс дозволяє виявити глибинні закономірності та рушійні сили унікального художнього світу Гофмана, який є самоорганізуючою системою, що постійно шукає рівновагу між протилежностями, занурюючи читача у вир несподіваних подій та глибоких роздумів. Виявлені біфуркації, флуктуації й атракції у сукупності свідчать про порядок і хаос у системі автора, про співіснування раціонального і ірраціонального, у результаті чого народжувалися глибокі філософські ідеї та незабутні художні образи. Система художника ускладнена тим, що постійні флуктуації приводили його до чергових біфуркацій, проте він завжди повертався до своїх головних атракторів – мистецтва, фантазії та прагнення до свободи духу, що і визначило його унікальну спадщину.

Таким чином, художня система великого митця, нелінійна і відкрита перед можливістю самовдосконалення, показує, що навіть у стані сильної нерівноваги вона була здатна еволюціонувати.

Ключові слова: Е.Т.А. Гофман, самоорганізація, біфуркація, флуктуація, атракція, система, романтизм.

Постановка проблеми. Формування художніх систем у період кризи і хаосу, яким був період становлення і розвитку Романтизму, зазвичай робить митців загострено сприйнятливими по відношенню до оточуючого світу і відображає його нелінійність і розбалансованість. Особливо яскраво це прояв-

ляється у часи переходу від однієї культурної епохи до іншої, коли з'являється варіативність можливостей у вигляді хаотичних сплетін, поєднань, що згодом визначають певну стійкість тієї чи іншої культури. Це період так званої розгубленості, експериментування новими формами, які демонструють факт використання та переосмислення мотивів і стилів попередників. Тобто це процес дисипації, коли художник спрямовує свої зусилля на те, щоб адаптуватися до нового світу – середовища, яке невинно змінюється. У таких умовах досить часто він стає жертвою соціального відчуження, опиняється перед вибором (у точці біфуркації), який може змінити все його подальше життя. Щоб його система еволюціонувала, йому необхідно розподілити свою енергію з упорядкованого процесу у неупорядкований, породжений хаосом, щоб переналаштуватися на створення нового себе. Безперечно, шлях дисипації у кожного свій, проте від умінь своєчасно розпізнати і стабілізувати оточуючий хаос залежить ступінь досягнення атрактора.

Моделлю руху від хаосу до порядку виглядає життя і творчість романтика Ернста Теодора Амадея Гофмана (1776–1822). Художня система великого митця, нелінійна і відкрита перед можливістю самовдосконалення, показує, що навіть у стані сильної нерівноваги вона була здатна еволюціонувати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Життя і творчість Гофмана досліджували багато науковців: Я. Ружевиц [1], А. Куліченко і О. Хабарова [2], Т. Руденко [3], Г. Осипчук [4] та ін. Проте у своїх роботах вони звертали увагу на художній світ, ідіостиль автора, часопростір та специфіку романтичного гротеску його творів. Ми пропонуємо новий погляд на вивчення творчості письменника, – з точки зору синергетичного дискурсу, що дозволяє виявити глибинні закономірності та рушійні сили його унікального художнього світу.

Мета статті – розглянути творчість романтика Е. Т. А. Гофмана у контексті художнього дискурсу дисипативних систем; на основі теорії самоорганізації показати динамічну модель розвитку особистості творця, яка відповідає формулі «біфуркація – флуктуація – атракція» та являє собою нелінійний детермінований процес.

Виклад основного матеріалу. Рух системи від хаосу до порядку з точки зору синергетики має свій тип реалізації у творчості – біфуркація, флуктуація, атракція. Визначення цих етапів показує поступове формування особистості Гофмана, яке проходило одночасно із становленням його творчості. Кризова епоха кінця XVIII – початку XIX століть була переповнена хаосом: класицизм закінчував своє існування, а романтизм тільки починав формуватися. Це був перехідний

час, наповнений передчуттям катастрофи і протиріччями, що породжували трагічне світовідчуття. Відбувалася тотальна криза віри в попередні ціннісні орієнтири, що до цього вважалися панівними [5, с. 8]. З одного боку, такий період дає творцю ейфорію від експериментів над новими формами відображення буття, з іншого – вводить у депресивний стан від цюкування тих, кому ці форми не зрозумілі або не вигідні. На тлі руйнування класицизму як упорядкованої системи відбувалися протиріччя насамперед у внутрішньому світі письменника, душа якого була наділена глибокою чуттєвістю, емоціями, інтуїцією та уявою, – якостями, що допомагали пізнавати нестійкий світ. Ці якості стали провідними у розвитку всіх романтиків.

Для становлення нелінійної системи особистості основною умовою є безперервна взаємодія з оточуючим світом, тобто відкритість. За теорією І. Пригожина, тільки так проходить самоорганізація, що сприяє еволюції [6]. Гофман, доля якого випала на перехідну епоху, був приречений на постійне переналаштування і вибір. Спробуємо дослідити це за допомогою синергетичних методів.

Зазначимо, що письменникові Гофману притаманний такий тип самоорганізації, при якому підсистеми поряд з використанням набутого досвіду активно накопичують нову інформацію, націлену на самовдосконалення. При цьому враховуються як внутрішні, так і зовнішні фактори. Звісно, це один з найважчих шляхів еволюції, який супроводжується у Гофмана численними біфуркаціями – точками, в яких він опинявся і змушений був постійно обирати новий вектор свого шляху. Часом такі вибори кардинально змінювали долю письменника.

З дитинства маючи здібності у різних сферах мистецтва, він завжди шукав компроміс між юриспруденцією і своїм покликанням, яке, завдяки складному й суперечливому характеру, навіть шкодило службовій кар'єрі. Так, талановито зробивши карикатури на відомих людей, він позбувся місця асесора. Не дивлячись на те, що художник вважався всюди чудовим співрозмовником і бажаним гостем, прекрасним музикантом, становище його було дуже важким. Ненадовго ситуація виправилася із переводом у Варшаву на посаду радника – зустрічі з друзями-романтиками, заснування музичного товариства дещо підняли дух. Та незабаром місто окупували французи, і Гофман, як і всі пруські чиновники, був знову звільнений зі служби. Перенісши всі жахи війни і не втративши оптимізму, він обирає мистецтво – стає капельмейстером у Бамберзі. Вибір був дуже ризиковий, – талановитий музикант нікому не був цікавим ні як автор опер, ні як простий вчитель музики. Проте саме цей важкий злидений період відкрив йому шлях до серйозної творчості – розчарування в музичній кар'єрі привели до усвідомлення, що головним покликом його може стати література.

Це був ще один важливий етап біфуркації, який спричинив написання ряду збірок, серед яких була повість «Золотий горнець» – твір, що по-справжньому захопив увагу читача і став квінтесенцією романтичного сприйняття, вираженою у двосвіті, коли звичайні герої знаходяться перед вибором між реальним, міщанським світом, який несе невдачі, розчарування, несправедливість, тяжке матеріальне становище, і фантастичним, з його таємним світом мрій: «Світ та людина поєднуються завдяки грі різних одухотворених зв'язків природи» [2, с. 198].

Головний герой твору, Ансельм, як і сам автор, знаходиться на роздоріжжі. Реальний світ для нього – це родина Паульман,

яка обіцяє стабільне життя, достаток, гарну посаду за умови шлюбу з їхньою донькою. Але таке існування для героя занадто передбачуване і нецікаве. Світ мрій, алхімії, поезії й таємних знань пропонує Серпентина, яка кличе за собою до щастя і просвітлення, символом якого є Золотий Горнець. Свідомість Ансельма роздвоюється між цими двома світами, і кожен його сумнів і зміна думки виглядає окремою біфуркацією, провокують яку архіваріус Ліндгорст і чаклунка Ліза. І якщо Ліндгорст підштовхує героя до позитивного вибору – до просвітлення, ідеалу і краси (позитивна біфуркація), то Ліза продукує темну, маніпулятивну магію, легкі шляхи збагачення, які ведуть до ілюзорного щастя (деструктивна біфуркація).

Таким чином, Гофман показує, що вибір, від якого залежить усе подальше життя, завжди зробити складно. Кожне рішення приймається героями болісно, з сумнівами і муками, через внутрішні конфлікти і вплив зовнішніх факторів. Роздвоєння між раціональним і ірраціональним призводить до непередбачуваних вчинків. Та саме біфуркаційні коливання таких героїв, як Крейслер, Натанаель, Еліас Легрен наштовхують читача на філософські роздуми про людське щастя та сенс життя.

Коли Гофман знову залишився без засобів існування, у черговий момент біфуркації він обирає службу і переїжджає до Берліна на посаду радника в камергерихті. Не полишаючи мистецтво, у вільний від роботи час автор пише нову серію оповідань, романів і новел. Ці твори ще яскравіше розкривають основний романтичний конфлікт – між мрією і дійсністю. Його фантастика то радісна, барвиста, яка приваблює дітей і надихає композиторів («Лускунчик», «Чуже дитя» та ін.), а то жахлива, що виражає темний бік людської душі («Еліксир диявола», «Піщана людина» та ін.). Особливе, гофманівське поєднання реального життя з фантастичним надає оповідям то веселого характеру, то похмурого чи хворобливого. Не дивлячись на казковість, вони стають цікавими дорослому читачеві завдяки синтезу природного з повсякденним – у цих творах феї пригощаються кавою, чаклунки продають яблука й пиріжки. Під фантастичними образами часто була замаскована критика суспільних вад – обмеженості, міщанства, фальші.

Особливе місце серед них займає повість-казка «Крихітка Цахес на прізвисько Циннобер». На відміну від Ансельма, Циннобер не приймає рішення самостійно, його життя кардинально змінює фея Розабельверде, магія якої надає йому все більше можливостей для обману. Самоорганізація цього героя основана на тому, щоб присвоїти чуже. Ставши впливовим чиновником, він проявляє некомпетентність, навіть дурість і жорстокість, та цього ніхто не помічає. В буржуазному суспільстві це успішно реалізовується, тому що матеріальні й духовні блага розподіляються нерівномірно, закони природи і краси забуваються, панує вульгарність і безглуздість. Тому люди, що сповідують ці ідеї, як Цахес, не вагаються і не утруднюють себе вибором. Суспільство, яке легко обманути і піднести до абсурду, сприяє цьому шляху завдяки своїй сліпоті, бо не бачить (чи не хоче бачити) істини і цінує лише зовнішні прояви. Державні посади і нагороди стають символом несправедливості. Фінал іронічний – магія зникає, і герой повертається до свого жалюгідного стану. Зробивши хибний вибір (деструктивна біфуркація) і так і не зрозумівши цього, Цахес навіть не здатний був повернутися у початкову точку самоорганізації, тому не зміг спасти себе.

Як правило, до біфуркацій призводять флуктуації – обставини, випадковості, які підштовхують людину до певного вибору, через який особистість або еволюціонує, або повертається в початкову точку. Так було і з Гофманом. Коли постало питання, яку професію здобувати, він, через суворе виховання дядька, не зміг відступитися від загальноприйнятих правил і відмовитися від юридичної освіти, щоб від початку повноцінно займатися мистецтвом. Музиці, живопису й літературі він присвячував увесь свій вільний час; проте все ж у найскрутніші моменти свого життя художник повертався до юриспруденції, яка, на відміну від мистецтва, в тогочасному суспільстві давала стабільність і можливість вижити. Постійні переїзди з одного місця в інше через невдачі на службі чи політичні події, злидні, через які автор перебивався заробітками за приватні уроки чи музичні статті – ці коливання створювали напругу, яку письменник не завжди витримував, у певний період навіть вдаючись до вживання алкоголю. Біфуркація автора виявилася деструктивною. Меланхолійний та водночас фантастичний світогляд підсилювали пережиті емоційні потрясіння, які несли розчарування в людях, ранили душу, яка потребувала свободи, правди, краси, але постійно стикалася з оточенням, де все це було приречено на загибель. Та автора, як і його героїв, не полишав потяг до ідеальної любові і досконалості.

Флуктуації позначилися і на творчості – Гофман постійно експериментував з жанрами і стилями, формою і змістом. Новели, романи, казки, критичні статті, музичні твори (опери, сонати) насичені психологізмом, гротеском, сатирою, містикою. В них автор синтезує живопис, музику й літературу таким чином, що кожен з творів виглядає нелінійною структурою, про що свідчать раптові повороти сюжету (випадкові зустрічі героїв, сновидіння, які не піддаються логіці, перетворення дивовижного на буденне і навпаки), іронічна мова, пародія, яка змінює тональність оповіді з піднесеної на гротескную. Герої або предмети раптом оживають або просто розкривають свою містичну сутність, яка була до цього часу прихована («Золотий горщик», «Пісочна людина»). Та доступ до інших вимірів надається тільки обраним.

Це хаотичні елементи, які є невіддільною частиною самоорганізації і які водночас роблять прозу Гофмана динамічною і захопливою, багатозначною і глибинною. Вона демонструє вигаданий світ, проникнутий реальністю – через особисті переживання і набутий досвід автора.

Проте, незважаючи на численні флуктуації й біфуркації, внутрішнім прагненням для Гофмана залишалося мистецтво музики, літератури і живопису, яке надавало сил, вважалося абсолютною істиною і було незмінним атрактором всього життя. Тому носіями вищих цінностей у творах стає герой-творець – самотній, незрозумілий геній, який страждає у світі бюргерів, але «силою своєї уяви творить новий світ» [1, с. 122]. Це стало основою літературної спадщини, що віддзеркалила особистий світ художника, наповнений містикою і фантазією, у який він занурювався, щоб відгородитися від сірої і жорстокої реальності, сповідуючи основну ідею романтизму – «ідею абсолютної свободи митця, його творчої волі й незалежності від всіляких обставин» [3, с. 68]. Світ побачив романтичні твори, у яких яскраво проявлені свобода духу, віра в надприродне, культ індивідуальності, темні й світлі сторони людського буття.

Як бачимо, точок «зламу» у житті і творчості Гофмана було немало. Як будь-яка творча людина, становлення якої випадає

на час хаосу, яким є межа XVIII–XIX століття, Гофман стає жертвою соціального відчуження, проте на тлі деградуючої маси йому вдається зберегти свою індивідуальність.

Висновок. Синергетичний дискурс дозволяє виявити глибинні закономірності та рушійні сили унікального художнього світу Гофмана, який є самоорганізуючою системою, що постійно шукає рівновагу між протилежностями, занурюючи читача у вир несподіваних подій та глибоких роздумів. Виявлені біфуркації, флуктуації й атракції свідчать про порядок і хаос у системі автора, про співіснування раціонального і ірраціонального, у результаті чого народжувалися глибокі філософські ідеї та незабутні художні образи. Система художника ускладнена тим, що постійні флуктуації приводили до біфуркацій, проте він завжди повертався до своїх головних атракторів – мистецтва, фантазії та прагнення до свободи духу, що і визначило його унікальну спадщину.

Використання теорії самоорганізації у вивченні життя і творчості письменників, що зазнали переорієнтації, варто розвивати. Художній дискурс дисипативних систем глибше розкриває процес формування творчої особистості, в основі якого – адаптація до нового світу.

Література:

1. Ружевич Я. І. Світ у дзеркалі гротеску (на матеріалі творів Е. Гофмана). *Молодий вчений. Філологічні науки*. Одеса, 2017. № 4.1 (44.1). С. 121–124.
2. Куліченко А. К., Хабарова О. О. Специфіка романтичного гротеску в творах Е.Т.А.Гофмана «Малюк Цахес» та «Золотий горнець». *Міжнародний науковий журнал «Науковий огляд»*. Київ, 2014. Том 3, № 2. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/147/211#>
3. Руденко Т. П. Особистість у художній творчості романтизму. Взаємозв'язок філософії і літератури. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка* : зб. наук. пр. Київ, 2010. № 3(30). С. 65–69.
4. Осіпчук Г. Художній часопростір повісті Е. Т. А. Гофмана «Золотий горнець». *Філологічний часопис*. Умань, 2018. Вип. 1(1). <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2018.142340>
5. Абабіна Н. В. Література і синергетика : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2021. 152 с.
6. Prigogine I., Stengers Is. Order out of chaos: Man's new dialogue with nature. Minneapolis : University of Minnesota, 1984. 349 p.

Ababina N. Romantic reorientation of E.T.A. Hoffmann in the context of non-classical artistic discourse

Summary. The article is devoted to the work of the German romantic Ernst Theodor Amadeus Hoffmann, which is considered in the context of the synergistic formula “bifurcation – fluctuation – attraction”, which demonstrates the movement from chaos to order. The crisis era of the late 18th – early 19th centuries, filled with chaos of contradictions, was filled with a premonition of catastrophe, which gave rise to a tragic worldview. Against the background of the destruction of classicism as an ordered system, a total crisis of faith in previous value orientations, contradictions occurred primarily in the inner world of the writer, whose soul was endowed with deep sensuality, emotions, intuition and imagination, qualities that helped to understand the unstable world that was rapidly changing.

In the process of research, it was found that Hoffmann is characterized by such a type of self-organization, in which subsystems, along with the use of acquired experience, actively accumulate new information aimed at self-improvement. At

the same time, the author takes into account both internal and external factors. This is one of the most difficult paths of evolution, which is accompanied by numerous bifurcations for the author – points at which he found himself and was forced to constantly choose a new vector of his path. Sometimes such choices radically changed the fate of the writer.

Synergetic discourse allows us to reveal the deep patterns and driving forces of Hoffmann's unique artistic world, which is a self-organizing system that constantly seeks balance between opposites, immersing the reader in a whirlpool of unexpected events and deep reflections. Taken together, the revealed bifurcations, fluctuations and attractions testify to the order and chaos in the author's system, to the coexistence of the rational and the irrational, as a result of which deep philosophical ideas and unforgettable artistic images were born. The artist's system is complicated by the fact that

constant fluctuations led him to the next bifurcations, but he always returned to his main attractors – art, fantasy and the desire for freedom of spirit, which determined his unique legacy.

Thus, the artistic system of the great artist, nonlinear and open to the possibility of self-improvement, shows that even in a state of strong imbalance it was able to evolve.

Key words: E.T.A. Hoffmann, self-organization, bifurcation, fluctuation, attraction, system, romanticism.

Дата першого надходження рукопису
до видання: 20.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису
після рецензування: 18.11.2025

Дата публікації: 30.12.2025